
تغییر معنایی در قرآن

بررسی رابطه بینامتنی قرآن با شعر جاهلی

تألیف
دکتر سید حسین سیدی
عضو هیأت علمی دانشگاه فردوسی مشهد

تهران، انتشارات سخن

فهرست مطالب

۹	مقدمه
۳۷	فصل اول: پیشینه معنائشناسی
۳۷	معنائشناسی
۳۹	انواع معنا
۴۰	تغییر معنایی
۴۱	پیشینه معنائشناسی در جهان اسلام
۴۴	تغییر معنایی در معنائشناسی
۴۴	انواع تغییرات معنایی
۴۸	بینامتنیت و قرآن
۴۹	بینامتنیت چیست؟
۵۵	روابط بینامتنی در قرآن
۵۹	فصل دوم: مفهوم شناسی
۵۹	زبان چیست؟
۶۱	زبان ادبی قبل از اسلام
۶۶	زمینه‌های نزول
۷۳	آغاز تحول
۸۰	گسست یا پیوست (حوزه معرفتی، حوزه زبانی)
۸۰	حوزه معرفتی

فصل اول

پیشینه معنائشناسی

معنائشناسی

معنائشناسی semantics از شاخه‌های اصلی زبان‌شناسی است که به مطالعه معنا meaning در زبان می‌پردازد. نزول قرآن کریم و لزوم فهم و تفسیر معنای آن موجب شد تا مسلمانان به دانش معنائشناسی توجه جدی نمایند. لذا بحث در باب دلالت واژگان از عمده‌ترین مسائل مورد توجه زبان‌شناسان مسلمان گشت و به همین روی آثار نخستین زبان‌شناسی در حوزه فرهنگ اسلامی را باید در باب معنائشناسی جستجو کرد. (آنیس، ۱۹۷۲، ص ۲۸). چنان‌که اشاره شد مباحثی چون ثبت معانی واژگان غریب در قرآن، حوزه مجاز، وجوه و نظایر و پیدایش فرهنگ‌های موضوعی در حوزه مباحث معنائشناسی جای می‌گیرد. نگارش فرهنگ‌هایی در حوزه معنای مجازی و حقیقی توسط زمخشری (اساس البلاغه) و تلاش در یافتن تغییرات ممکن یک ریشه با حفظ بار معنایی مشترک در مشتقات توسط ابن‌جنّی در الخصائص یعنی چیدمان کلمه در حالات گوناگون از تلاش‌های اولیه در باب معنائشناسی به شمار می‌آید. (ج ۱، ص ۱۳)

مطالعات بلاغی مسلمانان پیرامون متن قرآن، به‌ویژه در قرن چهارم و پنجم هجری، و مباحث دانش معنایی را باید در حوزه معنائشناسی قرار داد. چون دانش

معانی «علم مطالعه و ویژگی های ساختار کلام در گفتار و نیز ارزیابی آن است به منظور این که در کاربرد زبان بر طبق شرایط و موقعیت از اشتباهات جلوگیری شود.» (یوهانس، ۱۳۷۶، ص ۱۱۰)

معنا، موضوع مهم و اصلی دانش معناشناسی است. در لغت به معنای اراده کردن، قصد کردن و در نظر داشتن و چیزی را منظور داشتن است؛ به معنای مقصود، مفهوم، مضمون، مفاد و محتوا و مدلول هم هست. معناشناسی شاخه‌ای از دانش زبان‌شناسی است که به بررسی معنا و نظریه‌های معنا می‌پردازد. مسأله معنا تنها موضوع دانش زبان‌شناسی و معناشناسی نیست، بلکه فلسفه، روان‌شناسی و جامعه‌شناسی و منطق نیز به آن توجه دارند. لذا به نظر لیچ Leech «معناشناسی نقطه برخورد انواع اندیشه‌ها و روش‌هایی چون فلسفه، روان‌شناسی و زبان‌شناسی هم هست - برخورد با همه آن که رویکرد هر یک به سبب اختلاف نقطه شروع، متفاوت است... (مختار عمر، ۱۳۸۶، ص ۲۶)

مسأله معنا از دغدغه‌های اندیشمندان بوده است. از مباحث مهم در فلسفه یونان، مسأله معنا و رابطه آن با صورت بوده است. در مکتب فلسفی هند نیز از مباحث مهم، مسأله معنا بوده است و از مطالبی در حوزه معنا سخن گفته‌اند که امروزه نیز از مباحث مهم زبان‌شناسی و معناشناسی به شمار می‌آید. آنها به مسائل زیر توجه داشتند:

۱. نقش بافت در تبیین معنا،
۲. وجود مترادف و اشتراک لفظی به مثابه یک پدیده فراگیر در زبان‌ها،
۳. نقش قیاس و مجاز در تغییر معنا (مختار عمر، ۱۹۷۲، ص ۹۹).

در دوران جدید دانش معناشناسی رو به تحول نهاد و به عنوان دانش مستقل اختصاصاً به مسأله معنا پرداخت. نخستین پژوهش در باب تحول معانی واژگان در مقاله‌ای از میشل بریل Michel Breal زبان‌شناس فرانسوی در ۱۸۹۷ صورت گرفته است که برای نخستین بار اصطلاح Semantics را برای بررسی معنا به کار برد. در